

Míg *Az eltűnt városban* az elbeszélés túlélési stratégiaként jelenik meg, a *Plopban* a szöveg, ahogy maga a főhős is – vagy ha úgy akarjuk, az antihős – végül a sárral lesz egyenlővé: „Mert sosem volt más, csak a sár. [...] Soha semmi más nem létezett, csak a sár” (179.); a zárószó a jövőt teljes mértékben kilátástalanná, a múltat pedig egyenesen semmissé teszi. Míg Pinedo művében a szavak elvesztik jelentésüket, Piglia regényében egyértelműen fellelhető a nyelv „hagyományőrző” szerepe: „A nyelv úgy lesz azzá, ami, hogy minden generációban összegyűjti a múlt maradványait, és fölleveníti az összes halott nyelv emlékét, aki pedig megkapja ezt az örökséget, már nem képes elfelejteni, mi volt a szavak jelentése az elődök idején” (154.). A két mű egyaránt a megszokott valóság hiánya, az eltűnt város által szimbolizált, elembertelenedett világ kihívásaira reflektál, a jövőt illetően viszont a túlburjánzó (Piglia) vagy éppen a lecsupaszított (Pinedo) szöveg adta értelmezési lehetőségek által nyújt alapjaiban eltérő választ.

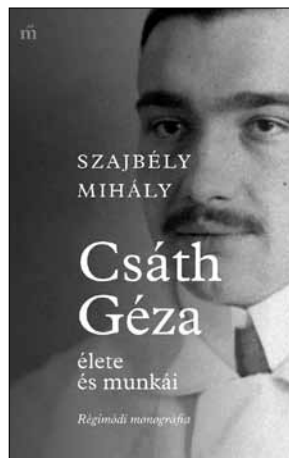
MIKOLA GYÖNGYI

„MEGÍRJA BETYÁR PUSZTULÁSOM”

Szajbély Mihály: Csáth Géza élete és munkái. Régimódi monográfia

Csáth Géza halálának századik évfordulójára jelent meg a Magvető Kiadónál Szajbély Mihály nagyszabású, reprezentatív monográfiája. Több mint 500 oldalas, rendkívül alapos és objektivitásra törekvő tudományos művében Szajbély támaszkodott ugyan az 1989-ben megjelent kismonográfiájára, de új kutatásainak eredményeképpen valójában teljesen új könyvet írt. Csáth Gézát, a titokzatos, legendák övezte művészt hosszú évtizedekig csak a beavatottak kis köre ismerte. A múlt század hetvenes éveitől kezdve azonban – ahogy a monográfia bevezetőjében olvasható – megélenkült az érdeklődés, és valóságos Csáth-reneszánszról beszélhetünk. Mára már nemcsak az irodalmi és zenei életmű férhető hozzá szinte teljes terjedelmében, hanem Csáth naplói, memoárjai és levelezése is. Mivel Csáth írásainak sajtó alá rendezése jelentős mértékben szintén Szajbély Mihály nevéhez fűződik, elmondhatjuk, hogy a monográfia az életmű legavatottabb hazai szakértőjének tollából született.

Az alcím, a *Régimódi monográfia* ironikusnak hat, hiszen hasonló irodalomtörténeti munkák ma is születnek és nagy

*Magvető Kiadó
Budapest, 2019
560 oldal, 4999 Ft*

megbecsülésnek örvendenek az irodalom iránt érdeklődők körében szerte a világon. A műfaji megjelölés talán arra utal, hogy Szajbély, bár a jelen olvasójának ír, nem rendel a hatalmas történeti anyag mellé valamely kurrens elméletet, kivéve néhány helyen a más munkáiban is alkalmazott Niklas Luhmann-féle terminológiát és elméleti kereteket. A monográfia szoros időrendben, a születésétől a halála pillanatáig kíséri nyomon Csáth Géza életét, műveinek létrejöttét, azok lehetséges értelmezését. Kitér továbbá Csáth életének két meghatározó helyszínre, Szabadka és Budapest korabeli kulturális és civilizációs feltérképezésére, e várostörténeti betéteken keresztül alkotva meg Csáth életrajzának történeti kontextusát. Régimódinak nevezhető a monográfia amiatt is, hogy a műelemzések esetében olyan módszert is alkalmaz, amelyet általában elavultnak szokás tartani: a művekből visszakövetkeztetni a szerző életére, érzelmeire, emberi kapcsolataira igencsak kockázatos vállalkozás. Ám ez a módszer a könyvben mégsem hat zavaróan, mert Szajbély nem bocsátkozik spekulációkba, és mindig felhívja az olvasó figyelmét a nem bizonyítható feltételezésekre. Mint írja: „... ha az életutat az életmű részévé olvassuk, akkor vállalunk kell ennek inverzét is: minden kifejezetten művészi megnyilvánulása mögött személyes élményt, önvallomást, azaz potenciális életrajzi forrást kell látnunk. (...) A *kellő óvatosság* annyit jelent, hogy a személyes sors alakulásának forrásaiként csak akkor használhatjuk őket, ha e jelentéstreteghez interpretáción keresztül jutunk el. A biográfiai érdeklődés tehát éppen megköveteli, s nem helyettesíti a műértelmezést” (16–17.).

Ez a rendkívül nagy forrásanyagot mozgó, abszolút elfogulatlan, már-már vérfa-gyasztoán tárgyilagos tudományos mű mégis roppant izgalmas olvasmány. Olyan lélektani krimiként is olvasható, ahol már az elején tudjuk, ki a gyilkos, csak azt nem tudjuk még, hogyan jutott el végzetes tetteig. Valójában az egész narráció célja, hogy a kettős tragédiához, a feleségyilkossághoz és az öngyilkossághoz vezető folyamatokat bemutassa. A könyvben a sokoldalú (zenei, festői és írói) tehetséggel megáldott, kivételes esztétikai érzékkel rendelkező, sikeresen induló és nagy reményekre jogosító ifjú művész pályájának alakulása és életének kisiklása lépésről lépésre nyomon követhető. A monográfus alapvetően három olyan sorsdöntő eseményt tárgyal részletesebben, amelyek még a morfiumpfüggőség kialakulása előtt, illetve attól függetlenül is súlyosan veszélyeztették Csáth lelki és szellemi integritását, és hozzájárulhattak a hiperszenzitív fiatal alkotó lelki egyensúlyának felborulásához. Az egyik ilyen esemény kishűgának, a csodálatosan szép és kedves ötéves kis Ilonkának a betegsége, hosszú szenvedése és halála, a másik az elhibázott pályaválasztás, a harmadik pedig már felnőttként a Freud tanaival való találkozás. Az árvaság, az édesanya elvesztése Csáth nyolcéves korában viszonylag kevesebb hangsúlyt kap, jóllehet a trauma pszichológiájában általánosan elfogadott megfigyelés, hogy a serdülőkor előtt bekövetkezett veszteségek és traumák sokkal súlyosabban hatnak ki a felnőtt pszichére, mint a serdülőkor után elszenvedett lelki sérülések. Szajbély abból a tényből, hogy Csáth maga alig ír az édesanyja haláláról, arra a következtetésre jut, hogy az nem viselte meg annyira. Pedig lehet, hogy fordítva van, a beszéd hiánya éppúgy jelezheti a veszteség, a fájdalom feldolgozásának lehetetlenségét. Azt a tényt például, hogy a család anyagi gondjai miatt édesanyjának el kellett zálogosítania az ékszereit, Csáth kevesek számára fölfejtető gyorsírással írta. (37.) Vagyis még a naplók is tartalmaznak olyan bejegyzéseket, amelyekkel maga a naplóiíró sem szívesen szembesül, mert olyan fájdalmasak és/vagy szégyenletesek, hogy jobbnak látja sifírozni, vagy, mint egy későbbi esetben, rózsaszín orvosi flastrommal leragasztani azokat.

Tolnai Ottó jelen írásom címében már idézett 1992-es *árvacsáth* című verseskötetében minden egyes vers az *árvacsáth* címet kapta.¹ E gesztussal Tolnai éppen az árvaságot jelöli meg és hangsúlyozza Csáth veszélyeztetettségének és borzalmas sorsának legfőbb oka-

¹ Tolnai Ottó: *árvacsáth*. Orfeusz Kiadó – Forum Kiadó, Budapest, Újvidék, 1992.

ként. Az árvaság Tolnainál több jelentésű, jelöli az anya korai halálát, a bácskai gyerekkor világának ambivalenciáját,² az abból való kiszakadást, de ennél többet is, más is: valamifajta eredendő, sorsszerű, egzisztenciális árvaságot, kiszolgáltatottságot, dehumanizálódást és ennek a végzetes, visszafordíthatatlan folyamatnak az állandó, kétségbeesett érzékelését. Tolnai a verseiben megidézi a magabiztos, zseniális unokabáty, Désiré, azaz Kosztolányi Dezső alakját, akivel szemben még hangsúlyosabbá válik Csáth esendősége, borzalmasan összegubancolódott gondolkodása és sorsa, de az emberi kudarcnak az a másfajta tudása is, amelyben mintegy megelőlegeződik az újabb balkáni háborúkat átélő, szintén bácskai származású utódnak, a kettejük irodalmi örökségét is integráló költőnek, Tolnai Ottónak a léttapasztalata.

A gyerekkori veszteségek is okozhatták Csáth felnőttkori depresszióját, szorongását, melyet aztán a gyógyíthatatlan tbc rémétől való félelmében egy végzetes pillanatban morfiummal igyekezett csillapítani. Tanulságos párhuzam fedezhető föl abban, hogy Bulgakov *Morfium* című kisregényének fiatal orvos hőse a szerelmi bánat és a megerőltető, nagy felelősséggel járó munka miatt bekövetkező idegösszeomlásakor adatja be magának a nővérrel az első adag morfiomot, melytől ő is, akárcsak Csáth, azonnal függővé válik, és éppolyan sikertelen számára bármilyen elvonókúra, mint Csáth esetében. Bulgakov hőse sem talál más kiutat, mint az öngyilkosságot, igaz, ő ezt hamarabb elköveti annál, mint-hogy kényszerképzetektől gyötörve vagy gondatlanságból megölne valakit. A kisregény részben önéletrajzi ihletésű. Bulgakov, aki maga is orvos volt, fiatalkorában egy torokgyíkban szenvedő kislányon végzett gégemetszést, és megelőzőként saját magát is beoltotta diftéria ellen. Az injekció azonban rendkívül fájdalmas reakciót váltott ki a szervezetében, és Bulgakov először a fájdalom csillapítására használta a morfiomot. Fél év alatt totálisan függővé vált, ám nagy szerencséjére és a korban egészen kivételes módon orvos apósának sikerült teljesen kigyógyítania őt a függőségéből.

Csehov, a másik nagy orosz orvos-író pedig huszonnégy éves korában valóban diagnosztizálta magán a tbc tüneteit, ő azonban nem omlott össze, hanem mind orvosi praxisában, mind íróként, mind pedig a közállapotokon javítani igyekvő, felelősen gondolkodó polgárként gyógyíthatatlan betegsége ellenére csodálatra méltó eredményeket ért el ugyancsak rövidre szabott életében.

E párhuzamok persze leginkább arra a belátásra vezetnek, hogy minden eset különböző, vagy ahogy egy pszichiátertől hallottam: „mindenkinek más a sok”. Akár alkati adottságokkal, akár a feldolgozhatatlan gyerekkori traumákkal magyarázzuk Csáth sérülékenységét, tény, hogy idővel minden rosszra fordult az életében. Ahogy Tolnai nagyon szemléletesen írja: „az a szűk cső gyerekkori álmomból / a kőlyuk tele záp gesztenyével / egyszerűen csak folytatódott / szűkült / az lett az életem / az a szűk cső / nem lehet visszafordulni / egy tűben nem lehet”.³ A kudarc megalapozódik mind az elhibázott pályaválasztásban, mind pedig abban, hogy Csáthra még nagy olvasmányélményei is valahogy pusztítóan hatottak. Szajbély Mihály azt mutatja ki, hogy Csáth nem egészen a saját akaratából döntött az orvosi pálya mellett, inkább apjának akart megfelelni, amikor a jól jövedelmező orvosi pályát választotta a zenészi vagy a tanári karrier helyett, melyekhez nagyobb kedve és tehetsége lett volna. Emiatt orvosi működésében is a pénz játszotta a főszerepet, nem pedig a hivatástudat. (Ahogy fürdőorvosként női pácienseivel viselkedett, finoman szólva nem felelt meg az orvosi etika követelményeinek, később, immár kábítószerfüggő betegként veszélyesen el is hanyagolta a pácienseit.)

A monográfia Csáth meghatározó olvasmányélményeit elemző részei kapcsán pedig

² Az *Árvacsáth* bácskai motívumait és a félelem tematizálódását Tolnai Csáthtal kapcsolatos írásaiban Ladányi István részletesen elemzi *Árvacsáth ideje* című tanulmányában. In: *Tanáctalan köztársaság*, az *Ex Symposion* tematikus száma. 2019. 103. szám, 28–38.

³ Tolnai, i. m., 103.

az a benyomásom támadt, hogy Csáthnak különleges érzéke volt ahhoz, hogy mindenkől, amit olvasott, kihüvelykezze a maga számára legdestruktívabbnak, lepusztítóbbnak bizonyuló gondolatokat, illetve értelmezéseket. Nyilván sem Tolsztojt, sem Nietzschét, sem Freudot, sem Darwint nem tehetjük felelőssé azért, ami Csáthtal történt. Az orvosi tanulmányai alatt kialakított szélsőségesen determinisztikus világnézet, a darwinista elméletben az evolúció fő elveként bemutatott fajfenntartási küzdelem egyoldalúsága, vagy a Nietzschéből leszűrt „anarchista morál” nyilván nem sokat segítettek egy túlérzékeny, depresszióra hajlamos művésznél abban, hogy megküzdjön a nehézségeivel, inkább csak fokozhatták a betegségtől, impotenciától, vereségtől, haláltól való félelmeit.

„A Tolsztoj által leírt Istenét vesztett világ mellé Nietzsche Istenét veszített világa zárkózik fel itt, anélkül, hogy Csáth reflektált volna a két szerző megoldási javaslata közötti alapvető eltérésre. Mert mindkét bölcselő hitt ugyan abban, hogy létrejöhet a létezőtől gyökeresen különböző szellemiségű, új világ, csak hogy amíg Tolsztoj egy új vallásos tudat meghatározóvá válásában bízott, a szeretet vallásában, amely képes egyesíteni az embereket, addig Nietzsche az ember fölé új Istenként magasodó emberfölötti ember megjelenését vizionálta” – írja Szajbély Csáth Lotz Károlyról szóló esszéje kapcsán (112.). Hozzátehetjük ehhez, hogy ha figyelmesen elolvassuk Nietzsche *Im-ígyen szóla Zarathustra* című művét, akkor világossá válik, hogy az emberfölötti ember nem valamiféle gölemszerűen a mai ember fölé magasodó új istenség, hanem az új ember Zarathustra szerint a gyermek, és Nietzsche prófétája arra tanítja a férfiakat és nőket, hogy ne csak reprodukálják magukat, és ezzel az egész zsákutcába jutott társadalmukat, hanem „nemzzenek magukon túl”. Ha így nézzük, nincs is akkora különbség az öreg Tolsztoj és Nietzsche között.

Szajbély meggyőzően érvel amellett, hogy Freud *Álomfejtésének* elolvasása (Csáth a német eredetűn küzdött végig magát) milyen végzetes hatással volt Csáth írói pályájának alakulására. Hitelt adott Freud módszerének, mellyel a bécsi pszichológus egyes műalkotásokból, sőt, tegyük hozzá, *Mózes* című könyvének tanúbizonysága szerint régészeti szakmunkákból, történelmi és teológiai elméletekből is képes volt – kitűnő író lévén – magával ragadó eleganciával levezetni az adott művész tudatalattijának működését, vagy pszichológiai „igazolását” adni az istengyilkosság ősi antiszemita vádjának. Nem hiába kritizálta Freudot és követőit olyan maró gúnnyal és vádolta sarlatánsággal Vlagyimir Nabokov vagy Danilo Kiš. Ők pontosan tudták, mit veszíthet az író és az irodalom a freudista elméletek elterjedésével. Csáth azonban objektív tudományos eredményként fogta föl Freud tanításait, és saját magán is elkezdte alkalmazni. Szajbély monográfiájának számomra egyik legnagyobb szenzációja a freudi hatás elemzése, annak alapos alátámasztása, hogy Csáth Freud hatására elkezdett félni attól, hogy írásaiban az ő tudatalattija is hozzáférhetővé válik olvasói számára, ami nagyfokú öncenzúrára készítette és megfosztotta az alkotás spontaneitásától és örömetől. A saját szexuális fejlődésének freudista analízise, utólagos, spekulatív konstrukciói pedig teljesen szembefordították őt mostohaanyjával és édesapjával. Bár hozzá kell tennem, hogy Szajbély, úgy tűnik, a mostohaanya jelenlétének vélt negatív hatását a gyermek Csáth pszichoszexuális fejlődésére el tudja fogadni, ezen a ponton azonosulni látszik Csáth álláspontjával. Mint ahogy Csáth freudi ihletésű komplexelméletét is felhasználja az író utolsó korszakában, már a morfiumfüggőség idején létrejött műveinek elemzéséhez.

Említettem Csáth viszonyát a nőkhöz. A monográfia részletesen foglalkozik – tekintve, hogy hőse is ezt tette naplóiban és memoárjában – az író szexuális életével. Nyilvánosházi látogatásainak és prostituáltakhoz fűződő viszonyának leírása engem inkább arra engedett következtetni, hogy a kornak ez a bevett intézménye, a pénzen vehető szerelem sokkal pusztítóbban hathatott a fiatal fiúk és férfiak pszichoszexuális fejlődésére, mint a Freud által leírt és/vagy kitalált gyerekkori komplexusok. A rossz házasság a monográfus értelmezésében az impotenciától való beteges félelemből adódó szexuális

függés eredménye. A bordélyban tett látogatások feltehetően nem erősítették a fiatal művészből a nők iránti tisztelet és megbecsülés érzését. A monográfiában sokat idézett Tolsztoj, Csáth egyik fontos szerzője a *Kreutzer szonátában* a feleségét féltékenységi rohamában megölő gyilkos, Pozdnisev monológjában leleplező láttelelet ad kora nemi erkölcséről, arról az álszent és képmutató társadalmi szokás- és felfogásmódról, mely a házasság intézményét a prostitúció leplezett megjelenési formájává züllesztette. Csáth persze a *Kreutzer szonátát* nem idézi, viszont a tolsztoji láttelelet az ő esetében is megállja a helyét. Tolsztoj nagy pszichológiai éleslátással érzékelteti, ahogy a féltékeny férj, mint ahogy a házasság problémájával foglalkozó Tolsztoj-művekben általában, minden tudatmódosító szer nélkül, a *saját* viselt dolgait vetíti bele a felesége viselkedésébe, azért gyanakszik, mert *magából indul ki*. A monográfia az elviselhetetlenség határát súroló, fájdalmas részletességgel írja le Csáth Géza Jónás Olgával kötött házasságának fejezeteit, ahol a jobb időszakok váltakoznak a morfiumfüggő férj mind elviselhetlenebb lelki kínzásaival, akiből végül nem marad más, mint egy iszonyúan eltorzult, ön- és közveszélyes szörnyeteg. Bár Csáth is, rokonai és barátai is küzdenek a megmeneküléséért, az időközben kitört háború végleg kudarcra ítéli a nyugalmat és állandóságot igénylő leszokási kísérleteket, és megpecsételi a beteg sorsát.

Szajbély módszere, amellyel mintegy „egybeolvassa” Csáth sorsát a műveivel, azzal is indokolható, hogy élete végén Csáth is azzal a szándékkal írta memoárjait, hogy nyersanyagot szolgáltatson unokatestvérének, Kosztolányi Dezsőnek, mivel azt szerette volna, hogy halála után Kosztolányi megírja életének regényét. Ez a Kosztolányi által el is kezdet *Mostoha* című regény azonban sohasem készült el. A „régimódi monográfia” viszont azzal, hogy a művek mellett az életutat is nyomon követi, sőt az életútnak szentel nagyobb figyelmet, bizonyos értelemben megvalósítja Csáth írói végakarátát. Az irodalmi alkotásokban, filmekben, vagy legutóbb a Fiala Írók Szövetsége által alapított Csáth-díjban is tovább élő Csáth-kultusz kritikai értelmezéséhez kiváló alapot nyújt a kitűnően szerkesztett, közérthetően megírt és rendkívül inspiratív, továbbgondolkodásra serkentő irodalomtörténeti monográfia.